

POLITIČKA GEOGRAFIJA I GEOPOLITIKA — RAZVOJ I SUVREMENO ZNACENJE

Radovan Pavić

U okviru geografije, znanosti koja u svojoj osnovici predstavlja jedinstvenu disciplinu, praktične potrebe stalno nameću razvoj i njenih specijaliziranih grana. One se sve više koriste u urbanističkom i regionalnom planiranju, turizmu, vanjskoj trgovini, političkim znanostima, strategiji itd. Među geografskim disciplinama koje u našim uvjetima izazivaju izvjestan interes tek u najnovije doba nalaze se **politička geografija** i **geopolitika** koja predstavlja vid njezine deformacije i moguće zloupotrebe. Pored toga ovdje nije moguće zanemariti niti tzv. **geostrategiju** tj. tretiranje onih vojno strateških aspekata za čiju su ocjenu značajni teritorijalni faktori, raspored kopna i mora i uopće prirodno-geografska ali i regionalno-geografska osnova.

U razvoju geografskih disciplina u svijetu tokom posljednjih šesdesetak godina doživljavaju politička geografija i geopolitika različiti društveni tretman, izazivaju sve veći interes i ispoljavaju promjenljiv utjecaj i značenje.

Začetke politogeografskih i geopolitičkih gledanja nalazimo ne samo u geografskim nego i u različitim drugim starijim radovima. Međutim, politička geografija i geopolitika čine u razvoju geografskih disciplina njezine najnovije tvorevine — obje se javljaju tek nakon priloga koje su u XVIII. st. učinili Lomonosov, a u XIX. st. Humbolt i Ratzel; konačno se krajem XIX. i početkom XX. st. javljaju dva djela koja su predstavljala prvi veći i samostalni izraz navedenih disciplina — bila je to Ratzelova »Politička geografija« iz 1897. i Kjellenova »Država kao oblik života« iz 1916. god. sa svojim značajnim drugim poglavljem posvećenim geopolitici. Iako geografske karakteristike položaja, sadržaja prostora i prostornih odnosa čine zajedničke teme i političke geografije i geopolitike, ipak se te dvije discipline međusobno bitno razlikuju. Razlike se prvenstveno uočavaju u njihovom odnosu prema stavovima prirodno-geografskog determinizma, a također i različitom tretiranju geografskih pojava kada se radi o posebnim nacionalnim interesima i težnjama. Dok promatranja u političkoj geografiji inzistiraju na dijalektičkoj povezanosti prirodne osnove, ljudskog rada, političke nagradnje i odgovarajućeg prostornog rasporeda sa svrhom objašnjavanja faktora relevantnih za političke fenomene ili čak samih političkih pojava vodeći pri tome i opet računa o regionalnim karakteristikama i prostornom rasporedu i odnosima, dotle u geopolitici, umjesto realno ocjenjenog većeg ili manjeg utjecaja koji prirodni faktori mogu vršiti i vrše u društvenom životu, nalazimo na ekstreme koji su teško prihvatljivi.

S druge strane politička geografija je u promatranju povezanosti političkih i geografskih faktora karakterizirana znanstvenim,

dakle objektivnim pristupom i zaključcima. Međutim, geopolitika je uvijek nacionalistički obojena, ona ima zadatak da pridonese zadovoljavanju nacionalističkih, prvenstveno teritorijalnih težnji, da pridonese promjeni u odnosima velikih sila u svijetu i da vlastite osvajačke ambicije i »znanstveno« opravda.

Razvoj političke geografije. Ratzelova se »Politička geografija« pojavila tek 1897. god., ali rane začetke političko-geografskih gledanja nalazimo već i u antičko doba — već je Aristotel dovodio u vezu oblik vladavine i reljefne uvjete ističući da oligarhiji i monarhiji najbolje odgovara akropola, demokraciji ravnica, a aristokraciji što više utvrđenih mjesta. I Strabon ističe mnogostruko značenje geografije — između ostalog i za aktivnost državnika i vojnih zapovjednika.

Političko-geografska gledanja nalazimo i kod W. Petty-a u XVIII st. (inače jednog od osnivača političke ekonomije), a naziv politička geografija upotrebljavao je i Kant. Konačno je krajem XIX. st. Ratzel formulirao političku geografiju kao znanstvenu disciplinu i razradio većinu najvažnijih tema koje se i danas prihvaćaju kao bitne za ovaj predmet.

U razvoju političko-geografskih shvaćanja poslije I. svjetskog rata jasno su se izdvojila dva pravca — s jedne strane pravac političke geografije u užem smislu zasnovan na objektivnom i znanstvenom razmatranju pojava, a s druge strane geopolitika koju nije moguće tretirati kao znanost već samo kao nastavak ranijih pangermanskih ideja ili kao uvod u budući rat. Ova je podjela našla svoj izraz u suprotnostima njemačke i francuske geografske škole. U Njemačkoj je Karl Haushofer (1869 — 1946) razvio geopolitička shvaćanja kojima se u cjelini suprotstavljala francuska geografska škola (J. Ancel i drugi). Onoliko koliko je štete primjenljivosti geografije u političkom životu učinio u Njemačkoj Haushofer, toliko je poslije rata A. Sigfried, poznati francuski geograf i ekonomist, učinio neprocjenjivih priloga za formiranje shvaćanja o značenju političke geografije u čitavom zapadnom svijetu. Na Institut des sciences politiques« Sigfried (1875 — 1959) je predavao političku i ekonomsku geografiju velikih sila i dao čitav niz politgeografskih radova u okviru discipline koja se u Francuskoj naziva »geographie electorale«. Između dva svjetska rata političku geografiju razvijao je u Vel. Britaniji naročito Mackinder, a poslije II. svjetskog rata N. Pounds u SAD.

Definicija i karakteristike političke geografije. Iako je, inače posve prihvatljivo učenje o značenju prostornih odnosa i važnosti položaja jedan od najznačajnijih elemenata političke geografije, definicije ovog predmeta su ne samo mnogo šire nego često i vrlo raznovrsne. Najjednostavnija, vrlo prihvatljiva ali i nedovoljno određujuća definicija, smatra **političku geografiju za geografski orijentiran studij politike.** Razumljivo isticanje povezanosti geografskih i politoloških fenomena rezultiralo je i u shvaćanju političke geografije kao izrazito kontaktne znanosti u kojoj se geografski,

politološki i ekonomski fenomeni spajaju i prožimaju na način koji rezultira bitno novom formom i kvalitetom kompleksnog gledanja.

Politička geografija ispituje utjecaj prostornih i uopće geografskih faktora u životu države, naravno ne u obliku koji bi upućivao na zastranjivanje prirodno-geografskog determinizma. Politički fenomeni i političko djelovanje sigurno su rezultat postojanja određenih interesa. Taj interes određuje i težnju države za vlastitim jačanjem — zbog toga se **politička geografija često i shvaća kao geografska obrada onih sadržaja koji bitno pridonose moći jedne države** («geografija moći»). Međutim sve ove definicije ukazuju najčešće samo na pojedinačne i izdvojene karakteristike ove discipline — zato cjelovitije značenje definira **političku geografiju kao jednu od geografskih disciplina koja proučava povezanost, interakciju i ovisnost političkih fenomena i fizičko i ekonomsko-geografskih elemenata i faktora na zemljinoj površini**. Ovu interakciju moguće je shvatiti samo u smislu dijalektičke povezanosti, a bez prirodnjačkog determinizma. Kao i ostale znanosti i politička se geografija dijeli na opću i posebnu (regionalnu) geografiju. Iz navedenog okvira ovakve karakterizacije političke geografije treba, dakle, uključiti naivnosti po kojima je ona definirana samo kao regionalna geografija ali u okvirima pojedinih političkih tvorevina tj. država.

Posebna je prednost političke geografije, uzimajući u obzir ne samo stručne nego i uopće humanističke aspekte, činjenica da ona u ostale društvene znanosti unosi jedan novi i bitni element — kompleksnost prostornih gledanja i povezanost sa prirodnom osnovicom. Stalnost konfliktnih situacija u svijetu uvjetuje da se u nizu geografskih disciplina politička geografija javlja kao jedna od osnova za razumijevanje političkih, strateških i geopolitičkih interesa, odlikujući se i izuzetnim mogućnostima praktične aplikacije.

Razvoj političke geografije poslije II. svjetskog rata neobično je značajan. Ova disciplina ima danas veliku i praktičnu i odgojnu ulogu u formiranju shvaćanja o suvremenom povezanom svijetu. Međutim, to se može postići samo u suradnji sa drugim disciplinama — povezanost političke geografije međunarodnih ekonomskih i međunarodnih političkih odnosa i strategije, nužna je i razumljiva.

U našim je uvjetima politička geografija još nedovoljno razvijena a broj objavljenih radova sa tog je područja još relativno mali. Prve osnove za razvoj političke geografije pružilo je osnivanje Cvijićeve geografske škole. Važne su i poznate praktične aktivnosti Cvijića na Pariskoj mirovnoj konferenciji, zatim kao predsjednika komisije za koruski plebiscit itd. Nažalost ova djelatnost kasnije nije imala pravih nastavljača sve do Pariske mirovne konferencije poslije II. svjetskog rata na kojoj također sudjeluju jugoslavenski geografi (J. Roglić) i kada zbog praktičkih potreba nastaje poznata studija političke geografije iz 1945. god. posvećena Julijskoj krajini.

Tokom 1950-tih godina prve nešto šire osnove političko-geografskih gledanja izlažu se na kolegijima »Antropogeografije« na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, da bi danas politička geografija doživjela afirmaciju kao uobičajeni predmet na fakultetima političkih znanosti. U inozemstvu, a pogotovu u anglosaksonskom krugu politička geografija danas je neobično razvijena. Taj interes potaknut je prvenstveno događajima u vezi II. svjetskog rata, iako ne treba zaboraviti niti one ranije impulse — odnosi se to na radove Clausevitza, shvaćanja Napoleona po kojem politika država leži u njihovoj geografiji, na tzv. »kolonijalnu geografiju« u Francuskoj itd.

Za vrijeme II. svjetskog rata praktična primjenljivost političke geografije (i geografije općenito) vidljiva je iz činjenice da je 1944. god. u vladinim agencijama u SAD radilo 293 civilnih geografa i daljnjih 265 kao vojna lica.

Definicija i karakteristike geopolitike

Razumljivo je da svi sadržaji političke geografije mogu biti i geopolitički interpretirani, a da mogu predstavljati i interes drugih znanosti, dakako sa posve različitim i drugačijim pristupom zbog čega je sa političkom geografijom bitno povezana i **geopolitika**. Osim u geografskim disciplinama geopolitika ima svoje izvore i u drugim društvenim znanostima — povijesti, ekonomici, vojnim naukama itd. Za razliku od političke geografije **geopolitika** predstavlja samo subjektivnu interpretaciju političko-geografskih i drugih relevantnih sadržaja u cilju promicanja nacionalističkih, državnih ili blokovskih interesa — prvenstveno u smislu ostvarivanja **direktne ili indirektne teritorijalne kontrole ili utjecaja i afirmacije političke, ekonomske i vojne moći**. Jedna od najznačajnijih ličnosti u razvoju geopolitike uopće — njezin zaista najizrazitiji »alter ego« bio je Nijemac Karl Haushofer (1869 — 1946), ličnost sa značajnom vojnom i sveučilišnom karijerom koja je između dva svjetska rata dala osnovni pečat njemačkoj geopolitičkoj školi. U Njemačkoj geopolitika je njegovana prvenstveno s razloga da bi geografiju uvela u službu osvajačkih militarističkih ciljeva. Haushofer je razvio geopolitiku kao određenu stratešku doktrinu, koja je na osnovici prostornih odnosa i prostornog rasporeda kopna i mora, nastojala da pronade najbolje mogućnosti za njemačku ekspanziju; ona je trebala biti prvenstveno orijentirana prema istoku i jugoistoku — za Njemačku njezin je budući »životni prostor« trebalo proširiti prvenstveno na račun Slavena.

Geopolitičke ideje širene su između dva svjetska rata prvenstveno Haushoferovim »Časopisom za geopolitiku«. Također niz najznačajnijih geopolitičkih postavki nalazimo u Hitlerovoj »Mojoj borbi« i u njegovim prigodnim govorima. Poslije II. svjetskog rata termin geopolitika počeo je nestajati što je razumljiva posljedica njegovog diskreditiranja u toku nacističkog pokušaja osvajanja svijeta. Međutim, u posljednje vrijeme taj termin s pravom

ponovno oživljava — primjenjuju ga vojni i politički stručnjaci, književnici (M. Krleža), publicisti i drugi, a stekao je i pravo građanstva na nekim fakultetima političkih znanosti. To je posve razumljivo jer termin geopolitika može na najpovoljniji način definirati određene sadržaje — onda kada se politička zbilja, geografske i geostrateške osnove moraju definirati sa stanovišta subjektivnih, nacionalističkih, državnih ili blokovskih interesa potpomognutih moći i silom, po čemu ti interesi očito odudaraju od općih zajedničkih svjetskih težnji, nužno je tada uvijek primijeniti termin geopolitika.

Geopolitička gledanja postala su u nacističkoj Njemačkoj i službena politička gledanja, pri čemu je učenje o prostoru dobilo najvažnije i centralno mjesto; geografija je postala izrazito prirodno — deterministički orijentirana više nego li ikada ranije u svom dugom razvoju. Ona je sada postala jezgra oko koje je kombiniran niz elemenata, i drugih znanosti na koji je način skalupljena geopolitika. Njezine ideje, nažalost, nisu ostale samo na akademskom nivou, nego su postale bitni dio strateških koncepcija II. svjetskog rata i novih odnosa snaga u svijetu — strategija je istina i ranije koristila geografska znanja, ali ona nisu nikada u tolikoj mjeri bila osnovica za shvaćanje novog rasporeda svjetske moći.

Ovakav razvoj geopolitike bio je koncentriran samo na jednu evropsku zemlju, a vremenski je razmak bio vrlo kratak — geopolitičko učenje kulminira u razdoblju od 1934 — do 1942. god. Centralno mjesto u geopolitici zauzima učenje o »životnom prostoru«. Po shvaćanjima geopolitičara tlo (zemljište) i karakteristike prostora neke regije, određuju bilo čovjeka, bilo ljudsko društvo ili državu. Tlo diktira težnju za teritorijalnim širenjem. Prema geopolitičkoj teoriji država predstavlja organizam kojemu su širenje i rast najvažnije karakteristike (organska teorija države).

Geopolitičko učenje trebalo je opravdati novi raspored i odnose snaga u svijetu što je u Njemačkoj interpretaciji prije II. svjetskog rata značilo podjelu svijeta najprije na četiri velike »Pan-oblasti«: 1) Pan-Ameriku, 2) Evro-Afriku, 3) Pan-Rusiju, i 4) Istočnu Aziju, a zatim samo na tri »Pan oblasti«, budući da bi Pan-Rusija bila podijeljena između Njemačke i Japana.

Začetci geopolitičkih gledanja vrlo su stari — već Herodot spominje da kod nekih naroda postoji neodoljivi nagon za teritorijalnim širenjem. Geopolitičkim možemo smatrati i ona prirodno — deterministička shvaćanja kod kojih se prirodna sredina smatra za najodlučniji faktor u političkom životu; isto tako geopolitička je npr. američka »manifest destiny« ideja, koja je pretpostavljala postepeno zauzimanje čitavog sjeverno-američkog kontinenta od evropskih imigranata.

Njemačka je geopolitika imala prilično izvedeni i skalupljeni karakter — prihvaćene ideje pan — germanizma i rasizma, kao i tzv. geoeconomika, zatim ideje globalne strategije itd. starije su i posuđene iz sadržaja političkih doktrina, ekonomske geografije

ili preuzete od britanskog političara i geografa Mackindera koji je neke od svojih osnovnih ideja o prostornim odnosima velikih sila formulirao još početkom XX. st.

Najveće značenje pridavali su njemački geopolitičari učenju o prostoru koji kod njih ima determinirajuće značenje. Taj je prostor promatran na pet različitih načina u vezi s 1) geopolitičkim prostorom (Raumgeopolitik), zatim njegovom 2) autarhičnošću, 3) formiranjem »Pan-oblasti«, 4) odnosima kontinentalne i maritimne moći i 5) u vezi karakteristika državnih granica.

Jedna od osnovnih postavki njemačke geopolitičke škole preuzeta je od Britanca Mackindera i to poslije I. svjetskog rata — njemačkim je geopolitičarima naročito odgovarala teza o osvajanju istočne Evrope i Rusije. Početne ideje Mackindera iz 1904. god. ostale su sve do danas okosnica strateških gledanja o prostornim odnosima svjetske moći unatoč novom tehnološkom napretku.

Njemačka geopolitika razvila se osim u Njemačkoj intenzivnije još jedino u Italiji, Japanu i Mađarskoj. Glavna tribina geopolitičara bio je poznati »Časopis za geopolitiku«, dok je u Münchenu djelovao između dva svjetska rata poznati »Institut za geopolitiku«.

Najveću reakciju doživjela je geopolitika u Francuskoj već prije II. svjetskog rata. Općenito je ova »znanost«, sa svojim učenjem o životnom prostoru, kao izrazita osvajačka doktrina doživjela svagdje vrlo oštru osudu. Međutim, treba istaknuti da to nije bila i jedina osvajačka doktrina tokom historije — sa njom se mogu uspoređivati sve starije kolonijalističke težnje. Kao i politička geografija i geopolitika izaziva poslije II. svjetskog rata ponovni interes, ali sa korekcijom da velike sile danas govore samo o obrani. Ipak i ova shvaćanja o prostornim odnosima, istina deklarirana kao defanzivna, uključuju u sebi često manje težnji za općim zajedničkim svjetskim napretkom, a više nacionalne interese zbog čega ih i dalje možemo nazivati geopolitičkim. Sam termin geopolitika, iako je on za vrijeme rata bio krajnje diskreditiran, nije potrebno izbjegavati. **Najvažnija razlika koja danas postoji između političke geografije i geopolitike leži u određenoj tendenciji — dok prva nastoji ukazati na veze i međusobni utjecaj političkih fenomena i geografskih faktora, dotle za razliku, druga nastoji da političke pojave u daleko većoj mjeri »objasni« jedino nekim prirodno-geografskim činiocima.**

Osnovni sadržaji i predmet političke geografije i geopolitike. U zadovoljavanju potrebe kompleksnog shvaćanja suvremene svjetske ekonomske-političke stvarnosti treba upozoriti na one znanstvene discipline koje tome mogu i najviše pridonijeti — očito se kod toga moraju uključiti: poznavanje političke geografije, geopolitike i geostrategije, zatim međunarodni politički i međunarodni ekonomski odnosi.

Osnovna tematika općeg dijela političke geografije i geopolitike može se najbolje sagledati predočavanjem nastavnog programa

ovih disciplina onako kako je on predviđen za izvođenje na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, od čega je, prirodno, za sada realiziran samo jedan dio. Svaki cjelovitiji pristup ovoj znanstvenoj disciplini trebao bi uključivati tri osnovna dijela — opći, regionalni i specijalizirani («case study» metoda). Međutim, na ovom će se mjestu iznijeti samo osnove općeg kursa (III. i IV. semestar, 3+0). Također treba upozoriti da će se među navedenim sadržajima naći ponekad i oni koji nisu, ili se barem ne čine, specifičnost političke geografije i geopolitike. Međutim, oni su ovdje ušli s razloga što predstavljaju znanja i spoznaje koja su neophodna slušačima kojima geografija nije i posebna specijalnost. Nije to, dakako, jedini razlog — važno je također da se i tim sadržajima može uvijek dati određena politička ili političko-geografska interpretacija:

I. Uvod

- a) definicija i podjela geografskih disciplina
- b) politička geografija i geopolitika u sistemu znanosti
- c) osnove metodološkog pristupa
- d) razvoj političke geografije — političko-geografski aspekti kod Aristotela, Rousseaua, Montesquiea itd.
- e) moderna politička geografija
 - do II. svjetskog rata (Ratzel, Mackinder itd.)
 - poslije II. svjetskog rata (Pounds, de Blij, Cohen itd.)
- f) političko-geografski i geopolitički relevantne geografske osnove:
 1. Raspored svjetskog stanovništva, značenje prirodno-geografskih faktora
 2. Rasni i etnički raspored u svijetu
 3. Raspored religija i veze sa prirodnom sredinom
 4. Relativna gustoća i problem prenaseljenosti
 5. Problemi gladi
 6. Populacione politike
 7. Političke migracije
- g) Vidovi praktične primjene geografije, političke geografije, geopolitike i geostrategije (regionalno i urbanističko planiranje, politika, strategija, poznavanje tržišta itd).

II. Pojam, vrste i značenje geografskog položaja

- a) lokalni, regionalni, superregionalni i kompleksni položaj
- b) geopolitički položaj i vrste (položaj u okruženju, tamponski, koridorski, frontierski i kontaktni položaj — primjeri Volgograda, Singapura itd.)

III. Geografski i geopolitički položaj SFRJ u Evropi.

- a) historijski aspekti
 - prelazni i kontaktni položaj
 - antemurale christianitatis
- b) suvremeni aspekti
 - položaj u odnosu na evropske vojne blokove, neutralne zone i ekonomske organizacije
 - problemi »balkanskog položaja«
 - parcijalni položaj dijelova SFRJ prema susjedima (SR Slovenija i SR Makedonija)
 - položaj SFRJ i svjetski proces litoralizacije (teritorijalni aspekti jugoslavenske ekonomske politike i valorizacije prometnog položaja.)

IV. Veličina državnog teritorija

- a) utjecaj na geopolitičke i geostrateške osobine
- b) problemi dubine ratišta
- c) problemi organizacije života, odnos veličine teritorija i oblika vladavine, geografske osnove centralizma i federalizma.

V. Oblik državnog teritorija

- a) kompaktni, izduženi i fragmentirani
- b) historijski utjecaji na specifičnosti oblika
- c) oblik i problemi separatizma
- d) karakterističke »teritorijalno kontinuiranih« kolonija
- e) panhandle i drugi specifični oblici.

VI. Osobine prirodno-geografskog determinizma

- a) Historijski razvoj, značenje Hegelovih gledanja i anticipiranje ideja globalne strategije
- b) socijalni posibilizam
- c) environmentalizam
- d) dijalektički pristup
- e) ekonomistički determinizam
- f) prirodno-deterministički aspekti u radovima M. Vlačića i J. Križanića

VII. Razvoj i značenje ideja globalne geostrategije

- a) prirodno-geografski faktori i globalna strategija
- b) raspored prirodnih bogatstava i strateških sirovina kao faktora moći (nafta, nuklearne sirovine itd.)
- c) značenje Mahanove doktrine pomorske moći
- d) Mackinderova analiza stožera povijesti, historijske tamponske uloge Rusije i globalne ravnoteže
- e) tri teze Mackindera

- f) ideje o Heartlandu, Rimlandu i vanjskom otočnom prstenu
 - g) evolucija Mackinderovih gledanja poslije I. svjetskog rata (odnosi snaga u Evropi, odnos Slavena i Grmana, formiranje tamponske zone)
 - i) klasična globalna strategija i tehnološki razvoj
- VIII. Geostrateški položaj Arktika u globalnoj strategiji**
- IX. Geostrateški položaj Antarktika i zemlje u »strateškoj sjени«**
- X. Specifičnosti geopolitičkog i geostrateškog položaja NR Kine**
- XI. Teritorijalno i ideološko cijepanje klasičnog i formiranje novog Heartlanda**
- XII. Začeci i razvoj geopolitike**
- a) Ratzel i Kjellen
 - b) Haushofer i razvoj geopolitike u Njemačkoj
 - c) geopolitičke ideje Hitlera
 - d) problemi »životnog prostora«
 - e) mađarska geopolitička škola
- XIII. Nova globalna ravnoteža u svijetu**
- b) — američka »politika prisutnosti« i raspored vojnih baza
- XIV. Rimland i raspored vojno-blokovskih organizacija Zapada**
— geopolitičke i geostrateške osobine NATO i CENTO pakta.
- XV. Geopolitičke i geostrateške osobine evropske zone Varšavskog ugovora**
- XVI. Opće geopolitičke i geostrateške karakteristike Evrope**
- a) vidovi podjele Evrope
 - b) geografski položaj i mogućnosti evropske neutralnosti
- XVII. Problem okruženja**
— primjer Njemačke i Turske
- XVIII. Tamponske zone i frontieri u svijetu**
— primjeri iz Azije i Afrike
- XIX. Problemi podjele svijeta**
- a) historijske »Pan-oblasti«
 - b) suvremena podjela interesnih sfera i blokova

- c) kriterij za podjelu na razvijeni i nerazvijeni dio svijeta
- d) podjela država po obliku vladavine
- e) problemi podijeljenih država i gradova (Vijetnam, Berlin, mogućnosti prevazilaženja podjele — primjer Kameruna).

XX. Problemj kontinentalnih i maritimnih država

- a) opće osobine
- b) problemi koridora do mora i utjecaj na međunarodne odnose
- c) svjetski proces litorizacije

XXI. Državne granice i kriteriji definiranja granica

- a) podjele granica
 - genetski razvoj pojma granice
 - antecedentne i druge vrste granica
- b) prirodni faktori i granice
- c) geopolitički problemi tzv. prirodnih granica
- d) hipsografska krivulja, značenje šelfa i granice na moru
- e) granice i dioba stočarskih etnikuma
- f) evropske granice po stupnju stabilnosti

XXII. Problemi i značenje regija jezgre

- a) regije jezgre i prirodni faktori
- b) pluralizam regije jezgre
- c) dislokacija regije jezgre

XXIII. Pojam i značenje »kapitala« (prijestolnica)

- a) evolucija i komulacija funkcija
- b) konkurencija među »kapitalima«
- c) novi »kapitali«
- d) problemi i karakteristike »kapitala« u Africi

XXIV. Pojam i procesi urbanizacije i metropolitenizacije

- a) megalopolis
- b) moskovska konurbacija

XXV. Političko-geografsko značenje riječnih tokova.

- a) participacija više država na istim riječnim tokovima
- b) riječni tokovi kao državne granice
- c) problem kašmirskih i jordanskih voda

XXVI. Karakteristike unutrašnje političko-teritorijalne podjele državnog prostora

- a) regionalno-geografska podjela
- b) političko-teritorijalna podjela

- problemi veličine, oblika, lokacija centralnog mjesta prirodnih granica, gravitacije stanovništva itd.
- c) podjele sa specijalnom namjenom
 - planski rajoni, demografski rajoni, vodne zajednice
- d) podjela u svrhe izbora (osnove tzv. »geographie electorale«), zloupotreba gerrymandera.

XXVII. Promjene političke karte svijeta u razdoblju od 1960-tih godina do danas

- a) proces usitnjavanja političke karte svijeta
- b) pravci teritorijalnog širenja Rusije, Kine, SAD i Njemačke
- c) geopolitički aspekti u teritorijalnom formiranju kolonijalnog sistema (posebno u odnosu na Afriku)
- d) usporedba političko-teritorijalne strukture Angloamerike i Latinske Amerike
- e) podjela Antarktika

Pored ovog navedenog općeg kursa cjelovitije obrazovanje u sferi političke geografije i geopolitike mora uključivati još i **regionalni**, a zatim i **specijalistički** dio. U regionalnom dijelu radilo bi se o primjeni svih ovih općih principa i sadržaja na konkretne dijelove zemljine površine. Pri tome prostorni obuhvat može biti vrlo različit, ali je očito da svoj najpotpuniji smisao u ovom slučaju dobiva obrada pojedinih državnih cjelina; tako se ujedno politička geografija i geopolitika javljaju i kao vid bitnog i značajnog obogaćivanja regionalne geografije. Dakako, da se isto može primijeniti i na skupine država, blokovske organizacije ili dijelove svijeta obuhvaćene u geografskim okvirima (primjerice — Zapadna Evropa, monsunska Azija, Bliski Istok itd.).

Konačno, posebnu pažnju treba posvetiti i specijalističkom interesu; on se odnosi na pojedine specifične probleme u što treba ubrojiti problematiku konkretnih graničnih prijepora (primjerice između NR Kine i SSSR-a.), zatim najnovijih ratnih sukoba (izraelsko-arapski rat itd.), borbu oko jordanskih voda, probleme oko podjele Cipra, pripadnosti sudbine Gibraltara, ili Berlina itd.

Razumljivo je da se u našim prilikama izvođenju ovakvog programa postavljaju danas još znatne poteškoće, koje prvenstveno leže u nedostatku kadrova kao i nedovoljnoj opremljenosti naših biblioteka sa odgovarajućom izvornom ili prevedenom literaturom. Zato može biti od koristi da se ukaže na nekoliko prvenstveno poslijeratnih, i najvažnijih priloga koji mogu poslužiti kao solidna osnovica za razvijanje i zadovoljavanje daljnjih interesa. Uzimajući u obzir knjige, članke i specijalizirane atlase razumljivo je da će, pogotovo u prvom slučaju, dominirati autori sa engleskog jezičnog područja i to često sa radovima koje opsegom prelaze i 600 ili 700 stranica:

I. KNJIGE

1. Aleksander L.M.: »World political patterns« (Rand Mac Nally and Co, Chicago 1963, str. 1—610.)
2. H. de Blij: »Systematic political geography« (John Wiley and Sons, inc. N. York 1967, 1—595.)
3. Celerier P.: »Geopolitique et Geostrategie« (Que sais-je? P.U.F. Paris 1961, str. 1—127.)
4. Cohen S.B.: »Geography and politics in a divided World« (Methuen and Co, London 1964, str. 1—318.)
5. Cvijić J.: »Opšta geografija — antropogeografija«, (Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Bgd. 1970., poglavlje IV i V. str. 47—85.)
6. Erl E.M.: »Tvorci moderne strategije« (Vojna biblioteka, knjiga III, Beograd 1952. g. poglavlja o Clausevitzu, njemačka shvaćanja totalnog rata, sovjetska i nacistička shvaćanja rata, poglavlje o geopolitičarima, Mahanu itd.)
7. Fischer C.A.: »Essays in political geography« (Methuen and co, London 1968, str. 1—387.)
8. Gottman J.: »La politique des etats et leur geographie« (A. Colin. Paris 1952, str. 1—225.)
9. Gyorgy A.: »Geopolitics — the new German Science« (University of California press, Berkeley and Los Angeles, 1944. str. 1—283.)
10. Heyden G.: »Kritik der deutschen Geopolitik« (Dietz Verlag, Berlin, 1958. — str. 1—264.)
11. Kjellen R.: »Država kao oblik života« (Matica Hrvatska, Zagreb 1943, str. 1—194.)
12. Mackinder H.J.: »Democratic ideals and reality« (Penguin Books, Harmondsworth, 1944. god.)
13. Maul O.: »Što je geopolitika«, (Rad, Zagreb, 1941. str. 1—87.)
14. Milutinović M.: »Geografski materijalizam«, (Istorijski institut Crne Gore, Titograd 1957, str. 1—302.)
15. Pearcy G.E.: »World political geography (Th. Y. Crowell co N. York 1957, str. 1—679.)
16. Peltier L.C., Pearcy, G.E.: »Military geography«, (D. Van Nostrand co, Inc., Princeton N.J. 1966. str. 1—172.)
17. Petrović R.: »Prostorna determinacija teritorijalnih jedinica u komunalnom sistemu Jugoslavije«, (Ekonomski institut univerziteta u Sarajevu, knjiga I, Sarajevo 1962, str. 1—88.)
18. Pounds N.J.G.: »Political geography« (Mc. Graw-Hill Book co, N. York 1963, str. 1—411.)
19. Roglić J.: »La Marche Julianne« (Editions de l'Institut Adriatique, Sušak 1945.)
20. Sopher D.E.: »Geography of religions« (Prentice Hall inc, Englewood Cliffs, N.J. 1967.)
21. Siger A.: »Političeskaja karta mira — 1900—1965« (Moskva, 1966 str. 1—198.)
22. Weigert W.: »Principles of political geography« (Appleton-Century-Crofts, Inc, N. York 1957, str. 1—712.)

II. CLANCI (u ovom su slučaju, zbog pristupačnosti navedeni prvenstveno naši autori)

1. Bogнар A.: »Osobine političko-geografskog položaja Poljske (Politička misao, Zagreb 2/1969.)
2. Isti: »Utjecaj stanovništva na političko-geografski razvoj i osobine Kine« (isto, 2/1970.)
3. Pavić R., Bogнар A.: Geopolitičke i geostrateške značajke evropske zone Varšavskog ugovora (isto, 2/1969.)
4. Pavić R.: »Politička geografija i geopolitika« (Geografski horizont, Zagreb 3—4/1966.)
5. Pavić R.: »Politička geografija, — razvoj i suvremeno značenje« (Politička misao, Zagreb, 3/1965.)

6. Pavić R.: »Problemi geopolitičkih deformacija« (Geografski pregled, Sarajevo, 8/9, 1964/1965).
7. Pavić R.: »Problemi indijsko-kineske granice i karakteristike spornih područja« (Politička misao, Zagreb, 1 — 2, 1966).
8. Pavić R.: »Geopolitičke karakteristike vojnog saveza NATO-a« (isto, 3/1968).
9. Pavić R.: »Političko-geografske značajke evropskog prostora («Naše teme» Zagreb, 9 — 10/1969).
10. Pavić R.: »Geografski i geopolitički položaj Jugoslavije u Evropi — historijski aspekti i suvremeno značenje« (Isto, 9 — 10/1969).
11. Pavić R.: »Neke političko-geografske karakteristike današnje Kine« (Pitanja, Zagreb, 9 — 1970).
12. Pavić R.: »Geopolitički pristup problemu podjele i položaja Berlina« («Pitanja», Zagreb, 18 — 19/1970).
13. Pavić R.: »Geografski i geopolitički aspekti suvremenih problema Čehoslovačke« (Politička misao, Zagreb, 2/1969).
14. Pavić R.: »Suvremeni odnosi snaga u Sredozemlju — prilog poznavanju regionalne geopolitike« (Politička misao, Zagreb, 4/1968).
15. Pavić R.: »Osobine i problemj Cipro — prilog geopolitičkom poznavanju istočnog Mediterana« (isto, 2/1965).
16. Pavić R.: »Neki aspekti prirodno-geografskog determinizma u Hegela« (Geografski pregled, Sarajevo 13/70).
17. Pavić R.: »Suvremene geostrateške karakteristike Rimlanda u području CENTO pakta« (Politička misao, Zagreb, 3/1970).
18. Pavić R.: »Geopolitičke pretpostavke suvremenih ratnih sukoba u prostoru Indokine« (Pitanje, Zagreb, 10/11 — 1970).
19. »Političko-geografske implikacije suvremenog izraelsko-arapskog sukoba« (Politička misao, Zagreb, 2/1968).
20. Pavić R.: »Neki aspekti suvremenih izraelsko-arapskih odnosa« (Geografski horizont, Zagreb, 1 — /1968).
21. Pavić R.: »Karakteristika i problemi granica i geopolitičkog položaja suvremene Kine« (Naše teme, Zagreb 8 — 9/1967).
22. Rogić V.: »Regionalni problemi političko-geografske strukture Latinske Amerike« (Geografski horizont, Zagreb 4/1964).
23. Rogić J.: »O geografskom položaju i ekonomskom razvoju FNR Jugoslavije« (Geografski glasnik, 11 — 12/1949 — 50).

III. PRIMIJENJENI ATLASI:

1. Boyd A.: »An Atlas of world affairs« (Methuen and co LTD, London 1957, str. 1 — 149).
2. Hubeni M., Milenković M., Kolarov I.: »Atlas svjetskih zbivanja« (Sedma sila, Beograd 1964, str. 1 — 208).
3. Pounds and Kingsbury: »An Atlas of Mimmle Eastern affairs« (Methuen and co LTD, London, 1966, str. 1 — 111).
4. Pounds and Kingsbury: »An Atlas of European Affairs«, (isto, 1964, str. 1 — 129).
5. Schmidt-Haack: »Geopolitischer Typen-Atlas« (J. Perthes, Gotha, 1929, Tekst str. 1 — 61, sa 30 stranica karata).